

A gondolkodó szív

Részletek Etty Hillesum naplójából

Esther (becenevén Etty) Hillesum 1914. január 15-én született a hollandiai Middelburgban. Apja a klasszikus nyelvek gimnáziumi tanára volt, sok kapcsolattal a tudományos világban. Anyja orosz születésű nő volt, aki a sok pogrom egyike után Hollandiába vetődött. Etty, akárcsak két öccse, Jaap és a zseniális zongorista, Misa, rendkívül tehetséges volt.

Etty csak csekély vagy éppen semmilyen nevelést nem kapott a zsidó hitben. A náci Németországból elmenekült Julius Spier zsidó pszichoterapeutával való találkozása azonban változást hozott addigi szabados életében: rátalált Istenre, olvasni kezdte az Ószövetséget és az evangéliumokat is.

1932-ben elhagyta apja iskoláját, majd kitüntetéses jogi vizsgát tett Amszterdamban, és emellett a szláv nyelvek tanulmányozásának szentelte magát. Amikor belekezdett pszichológiai tanulmányaiba, már javában zajlott a II. világháború, és élete fokozatosan elnyerte azt a dimenziót, amelynek kibontakozását naplóiban látjuk.

1942. július 15-én állást kapott a Zsidó Tanács kulturális osztályán, majd augusztus elején megkapta a felszólítást, hogy menjen a westerborki gyűjtőtáborba. Habozás nélkül el is ment (s egy alkalommal ott nevezte magát „a barakk gondolkodó szívének”), mert megértette, hogy a zsidó proletariátus számára nem létezik az eltűnés lehetősége, s ő szolidaritásból velük tartott. Hitte, hogy csak általa igazolhatja az életét, hogy végszélyben nem hagyja cserben embertársait. Különleges utazási engedély birtokában még többször visszatért Westerborkból Amszterdamba. A táborok túlélői tanúsították, hogy Etty „világító személyiség” volt a végsőkig.

1943. szeptember 4-én egész családjával együtt bevagonírozták. Feltehetően büntető deportálásról volt szó, mivel öccse, Misa nem akart élni „kulturzsidói” státusával (amelyet Willem Mengelberg, német származású holland karmester közvetítésével kapott meg), ha nem kímélik meg egész családját is.

A Vöröskereszt egyik beszámolója 1943. november 30-ra teszi Etty auschwitz halálát. Szülei és testvérei is életüket veszítették.

Naplóit, amelyeket Maria Tuinzing nevű barátnőjére bízott, 1981. október 1-én mutatták be először az amszterdami Concertgebouw-ban, és 1983-ban egyidejűleg jelentek meg Németországban, Franciaországban, Norvégiában, Finnországban, Dániában, Svédországban, Kanadában, Olaszországban, az USA-ban és Angliában. Mi a 2018-as, 28. német kiadásból vettük az alábbi részleteket (az egyes idézetek végén az ottani oldalszámok találhatóak).

1941

Most, amikor már semmit sem akarok birtokolni, és szabad vagyok, most mérhetetlen a belső gazdagságom. (25)

Kimeríteni az életet, külsőleg és belsőleg: a külső valóságból semmit sem fölaldozni a belső kedvéért, de fordítva sem: ebben szép feladatot látok. (33)

Nem az emberi érzések tösgyökeresek bennem, hanem egyfajta összertetet és ősrészvét az emberek iránt, minden ember iránt. (60)

Istenem, fogj kézen engem, én derekasan Veled fogok menni, anélkül, hogy túlságosan vonakodnék. Nem vonom ki magamat: bármilyen vihar törjön is rám az életben, erőm szerint a lehető legjobban föl fogom dolgozni. De adj időnkint egy pillanatnyi nyugalmat. Nem fogom együgyűen azt hinni, hogy ha utolér a béke, akkor az örök lesz: vállalom majd az utána következő nyugtalanságot és harcot is. Szívesen vagyok melegben és biztonságban, de nem fogok vonakodni a hidegbe menni, ha a Te kezed vezet engem. Kezedet fogva mindenhová elmegyek, és igyekszem nem szorongani. Bárhol legyek is, meg fogom próbálni, hogy kisugározzak valamit abból a szeretetből, a valódi emberszeretetből, amely bennem van. De az „emberszeretet” szóval nem szabad kérkedni. Az ember sosem tudhatja, hogy megvan-e benne. Nem akarok semmi különös lenni, csak megpróbálok azzá lenni, aki bennem még keresi a teljes kibontakozást. (71)

1942

A külső fenyegetés egyre nagyobb, minden nappal növekszik a terror. Mint sötét, védelmező falat húzom magam fölé az imát, visszahúzódok az imába mint valami kolostori cellába, aztán ismét kilépek, „összeszedettebben”, erősebben, ismét elszántan. [...] A belső összpontosítás nagy falakat húz körém, amelyek között visszatalálok önmagamhoz, és minden szétszórtságból ismét egyetlen egészé rakom össze magamat. És el tudom képzelni, hogy olyan idők jönnek, amikor nap-hosszat térdelnem kell, míg végre azt érzem majd, hogy ismét falak vesznek körül, amelyeknek a védelmében nem tudok teljesen kétségbeesni magam miatt, nem veszítem el magamat és nem pusztulok el. (101)

Istenem, gyakran alig lehet felfogni és szellemileg feldolgozni, amit a Te képmásaid ezekben az elszabadult időkben kölcsönösen elkövetnek egymás ellen. De én nem zárkózom be ezek elől a szobámba, nyitva tartom a szememet, és semmi elől nem akarok elfutni, hanem meg akarom próbálni valamiképpen megérteni a dolgokat, és a mélyükre hatolni, rábukkanni a kicsi, mezítelen emberre, akit azonban gyakran már nem lehet megtalálni értelmetlen tettei monstrumszerű romjai között. [...] Szentől szemben állok a Te világgal, Istenem, és a valóság elől nem menekülök szép álmokba – noha hiszem, hogy a legszörnyűbb valóság mellett is van még hely a szép álmok számára –, továbbra is dicsőítem teremtésedet, Istenem – mindenek ellenére! (103)

A misztikának kristálytisza becsületességen kell nyugodnia. Miután az ember előzőleg a meztelen valóságig terjedően átkutatta a dolgokat. (113)

Az élet nehéz, de ez nem rossz. Az embernek el kell kezdenie komolyan venni önmagát, és a többi már magától jön. És az „önmagunkon dolgozás” bizonyosan nem beteges individualizmus. A béke csak akkor válhat

valódi békévé, valamikor később, ha minden individuum megtalálja önmagában a békét, és az embertársai iránti gyűlöletet – függetlenül attól, hogy azok melyik rasszhoz vagy néphez tartoznak – kiirtja önmagából, legyőzi, és átalakítja valamivé, ami már nem gyűlölet, hanem hosszú távon talán egyenesen szeretetté válhat. Ez feltehetően túlzott elvárás. És mégis az egyetlen megoldás. (115)

A szenvedés nem sérti az ember méltóságát. Lehet emberhez méltóan és emberhez nem méltóan szenvedni. Ezen azt értem: Nyugaton a legtöbb ember nem érti meg a szenvedést, és ezer módon fél tőle. Az már nem élet, ahogyan a legtöbb ember él: félelemben, rezignációban, elkeseredettségben, gyűlöletben, kétségbeesésben. Istennem, ezt annyira meg lehet érteni! De ha elveszik tőlük ezt az életet, nem vesznek-e el mégis sokat tőlük? (122)

Az embernek rendelkeznie kell azzal az erővel, hogy egyedül szenvedjen, és ne terheljen másokat saját félelmeivel és gondjaival. Ezt még meg kell tanulnunk, és erre kellene nevelnünk magunkat, s ha nem megy lágy módon, akkor szigorúsággal. Ha azt mondom: ilyen vagy olyan módon leszámoltam az élettel, akkor ez nem rezignáció. Ha valamikor ilyesmit mondok, akkor a másik másképpen fogja föl, mint ahogyan gondoltam. De nem rezignáció, határozottan nem. Tehát mit értek rajta? Talán ezt: Annyira ezerszeresen megéltem az életet, és annyira ezerszeresen meghaltam már, hogy semmi új nem jöhet? Egyfajta blazirtság ez? Nem. Ez percről percre ezerszeres átélés, és hozzátartozik, hogy helyet adunk benne a szenvedésnek. És igazán nem kicsi az a hely, amelyet ma megkíván a szenvedés. És végső soron sokat számít-e, hogy az egyik században az inkvizíció uralkodik, egy másikban pedig háború és pogromok okoznak szenvedést az embereknek? Értelmetlen szenvedést, ahogyan ők maguk mondják? A szenvedés mindig megkövetelte a helyét és a jogát, és sok múlik azon, hogy milyen formában lép föl. Sokat számít, hogyan viseli el az ember, és hogy képes-e beilleszteni az életébe, és mégis igent mond-e az életre. Most elméletieskedem az íróasztalnál, ahol bizalmasan körülvesznek a könyveim és a jázmin az ablakom előtt? Csupán elmélet ez, de még nem próbáltam ki a gyakorlatban? Nem hiszem. Hamarosan már csak a végső konzekvencia marad számomra. (122)

A mi pusztulásunkról és megsemmisülésünkéről van szó, erre vonatkozóan senkinek se legyenek illúziói. Teljes megsemmisítésünket akarják, ebbe bele kell törődnünk, és akkor ismét bírjuk. Ma mély bátortalanság fogott el, és meg kell próbálnom megbirkózni ezzel. Mert ha már a kutyák elé megyünk, akkor tegyük ezt olyan kecsesen, amennyire lehetséges. (123)

Jó, elfogadom ezt a bizonyosságot, hogy teljes megsemmisítésünket akarják. Tudom. Félelmeimmel nem leszek terhükre a többieknek, nem fogok megkeseredni, ha a többiek nem értik meg, mit jelent ez számunkra, zsidók számára. [...] Ugyanazzal a meggyőződéssel dolgozom és élek tovább, és értelmesnek találok az életet, mégis értelmesnek, még akkor is, ha ezt társaságban nemigen merem elmondani. (124)

Az élet és a meghalás, a bánat és az öröm, az üldözöttség és a számtalan szörnyűség, mindez olyasmi szá-

momra, mint valami erős Egész, és mindent mint valami Egészet fogadok el, és kezdem egyre inkább megérteni. [...] Szeretnék sokáig élni, hogy később még egyszer mégiscsak valahogy meg tudjam magyarázni, hogyan függ össze minden, és ha ez nem adatik meg nekem, hát akkor valaki más fogja folytatni az életemet onnan, ahol az enyém megszakadt, és ezért olyan jól és olyan meggyőzően kell tovább élnem az utolsó lélegzetig, amennyire csak lehetséges, hogy annak, aki utánam jön, ne kelljen egészen előlről kezdenie, és ne essék már annyira nehezére. Nem teszünk-e ezzel valamit az eljövendő nemzedékekért is? (124)

Nem vagyok megkeseredett, és nem védekezem a pusztulásunk ellen, nem is vagyok már bátortalan, és egyáltalán nem vagyok rezignált. Fejlődésem napról napra akadálytalanul halad tovább, a megsemmisülés lehetőségével a szemem előtt is. (125)

Sokan, akik ma fölháborodnak az igazságtalanságok miatt, csak azért háborodnak föl, mert ez az igazságtalanság velük történik. – Én tudom, hogy egy munkatáborban három napon belül meg fogok halni; lefekszem majd, és meghalok, és ennek ellenére nem fogom igazságtalannak tartani az életet. (130)

Napról napra egyre több kívánság és vágy és emberi kötődés hullik le rólam, mindenre kész vagyok, elmegyek a föld minden helyére, ahová Isten küld engem, és kész vagyok minden helyzetben és a halálig menően tanúságot tenni arról, hogy az élet szép és értelmes, és nem Isten hibája, hogy minden így alakult, hanem a miénk. Adott számunkra a lehetőség, hogy éljünk minden képességünkkel, de még meg kell tanulnunk bánni a lehetőségeinkkel. (141)

Semmivel sem áltatom magamat a valóságos körülményeket illetően, és még arról az igényről is lemondok, hogy segíteni akarjak más embereknek. Mindig fáradozni fogok azért, hogy amennyire lehetséges, segítsek Istennek, és ha ez sikerül, akkor sikerülni fog másokkal kapcsolatban is. De az embernek ne legyen heroikus illúzió ezzel kapcsolatban. (145)

Meglehet, hogy testileg tönkretesznek, de ennél többet nem érhetnek nekem. Talán áldozatul esem a kétségbeesésnek, és olyan nélkülözéseket kell elviselnem, amelyeket legkomorabb fantáziáimban sem tudok elképzelni. És mindez mégis jelentéktelen a végtelen tágassághoz és az Istenbe vetett bizalomhoz képest. De lehet, hogy mindent alábecsülök. (147)

Es ha Isten azon a nézeten van, hogy még sok dolog marad, akkor ezeket meg fogom tenni, miután mindent kiálltam, amit a többieknek is ki kell állniuk. És az, hogy értékes ember vagyok-e, abban fog megmutatkozni, hogyan viselkedem majd a megváltozott körülmények között. És ha nem maradok életben, akkor a meghalásom módja lesz a döntő abból szempontból, hogy ki vagyok valójában. Már nem arról van szó, hogy az ember mindenáron kivonja magát bizonyos helyzetekből, hanem arról, hogy az ember hogyan viselkedik és él tovább bizonyos helyzetekben. (148)

Segíteni akarok neked abban, Istennem, hogy ne hagyj el engem, de nem tudok eleve kezességet vállalni mindenért. Csak ez az egy dolog válik egyre világosabbá számomra: az, hogy Te nem tudsz segíteni nekünk,

hanem nekünk kell segítenünk Neked, és ezáltal végső soron magunknak segítünk. Az egyetlen lényeges: hogy megmentsünk magunkban egy darabot belőled, Istenem. És talán segítőtársaid lehetünk abban, hogy föltámadj a többi ember megkínzott szívében. (149)

Vannak olyan pillanatok, amikor azt hiszem, hogy rezignálnak kell lennem, vagy föl kell adnom, de újból és újból győz a felelősségérzet, hogy valóban elevennek tartsam meg a magamban az életet. (158)

Bizonyára sosem lehet majd jóvátenni, hogy a zsidók kis része segítkezik a túlnyomó többség elszállításában. A történelem később mond majd ítéletet róluk. (167)

[A most következő bejegyzések már a westerborki időszakra esnek.]

Istenem, mindenütt kereslek az emberek szívében, és gyakran megtalálok Belőled egy darabot, és megpróbálom föltámasztani Téged más emberek szívében. De most türelemre van szükségem, sok türelemre és elmélkedési időre, nagyon nehéz idők jönnek. (170)

Bárcsak győzni tudnám szavakkal ezt a két hónapot ott a szögesdrót mögött [1942. július 29. – szeptember 5.]: ezek életem legintenzívebb és leggazdagabb hónapjai közé tartoznak, és igazolták életem végső és legfőbb értékeit. Annyira megkedveltem ezt a Westerborkot, hogy honvágyam van utána. Amikor meg ott elaludtam keskeny priccsemen, honvágyam volt az íróasztalom után, amelynél most ülök. Olyan hálás vagyok, Istenem, azért, hogy ilyen szépen alakítod az életemet. (177)

Jó, hogy néhány hétig itt maradtam [Amszterdamban]. Megújulva és megerősödve térek vissza ismét Westerborkba. Hiszen nem voltam jó tagja a közösségnek, túlságosan kényelmes voltam. [...] Azt hiszem, visszatérésem után komolyabb és összeszedettebb leszek. Ha az ember erkölcsileg hatni akar másokra, akkor azzal kell kezdenie, hogy komolyan veszi a saját erkölcsét. Naphosszat Istennel járok, mintha nem létezne semmi más, de akkor ennek megfelelően kell élnem is. Még messze nem tartok itt, ó nem, még messze nem. (189)

Ha az ember naponta továbbhalad, hosszú és fáradtságos folyamat után eljutott az ősforrásig, amelyet egyszerűen Istennek szeretnék nevezni, és ha az ember gondoskodik arról, hogy az Istenhez vezető út szabad maradjon, és ne legyen elbarikádózva – ez pedig az „önmagunkon végzett munkával” történik –, akkor az ember ismételtén megújul a forrás által, és nem szükséges félnie, hogy túlságosan elvesztegeti az erőit. (191)

Maradjunk hűségesek mindahhoz, amit egy spontán, túlságosan is spontán pillanatban elkezdtünk! Legyünk hűek minden érzéshez, minden gondolathoz, amely csírázni kezdett bennünk! (193)

1943

(Levelek Westerborkból)

A nyomor itt valóban nagy, gyakran mégis ruganyos léptekkel sétálok a szögesdrót mentén, esténként, amikor az a nap már a mélybe süllyedt mögöttem, és akkor újra és újra felbuzog a szívemből – nem tehetek róla, egyszerűen így van – elemi erővel: Az élet valami pompás és nagy dolog; később egy egészen új világot kell majd fölépítenünk – és minden további bűncselekménnyel és minden további szörnyűséggel egy további adag szeretetet és jóságot kell szembeállítanunk, azt az ada-

got, amelyet nekünk kell önmagunkban meghódítanunk. Bár szabad szenvednünk, de nem szabad a szenvedés alatt összeroppanunk. És ha sértetlenül túléljük ezt az időszakot, testileg és lelkileg sértetlenül, de mindenekelőtt lelkileg, megkeseredés nélkül, gyűlölet nélkül, akkor a háború után jogunk lesz ahhoz, hogy mi is beleszóljunk a világ dolgaiba. (209)

Lehet imádkozni az emberekért, hogy megtalálják azt az erőt, amellyel mindent át tudnak vészelní. Most mégis ismételtén ugyanaz az imádság tör föl bennem: Uram, rövidítsd le ezt a szakaszt, amennyire csak lehetséges! És ezért most bémult vagyok minden cselekvésben. (212)

Az embernek nem szabad annyira beleolvadnia a saját családjá miatti bánatba és gondba, hogy emiatt már képtelen legyen a felebarátai iránti részvételre és szeretetre. Egyre erősödik bennem annak tudata, hogy bármely tetszőleges felebarátunk, Isten minden képmása iránti szeretetnek erősebbnek kell lennie, mint a vérrokonaink iránti szeretetnek. Kérem, most ne értsetek félre! Nyilván azt szokás mondani erre, hogy ez természetellenes; megjegyzem, még túlságosan nehéz számomra erről írni, miközben pedig olyan egyszerű megélni. (213)

Egyik éjjel bejött hozzánk egy kóbor macska, és a WC-ben odaállítottunk neki egy kalapdobozt, és abban születtek meg a kicsinyei. Olykor kalapdoboz nélküli kóbor macskának érzem magam. (214)

Tudod, ha az ember itt nem rendelkezik nagy belső erősséggel, és nem tekint minden külsőséget mellékes, festői dolognak, ami nem esik latba azzal a nagy gyönyörűséggel szemben, ami a saját elidegeníthetetlen belső tulajdonunk lehet – akkor igencsak reménytelen a helyzet. (214)

Ma délután a priccsemen pihentem, és hirtelen a következőket kellett beírnom a naplómba: Te olyan gazdaggá tettél engem, Istenem, segíts, hogy gazdagságomat bőkezűen megosszam másokkal. Az életem szakadatlan párbeszéddé vált Veled, Istenem, egyetlen nagy párbeszéddé. Amikor a tábor egyik sarkában állok, lábam a Te földeden, arcom az égre emelve, akkor néha könnyek folynak végig az arcomon, s ezek abból a belső felindultságból és hálából fakadnak, amely kiutat keres. Esténként is, amikor az ágyban fekszem, és Benned nyugszom, Istenem, olykor a hála könnyei folynak az arcomra, és ez az én imádságom. Nagyon fáradt vagyok, már napok óta, de ez is elmúlik majd, minden a maga saját, mély ritmusa szerint zajlik, és az embereket meg kellene tanítani arra, hogy figyeljenek erre a ritmusra, ez a legfontosabb, amit az embernek meg kell tanulnia ebben az életben. Én nem harcolok ellened, Istenem, az életem egyetlen nagy párbeszéd Veled. Talán sosem lesz belőlem nagy író, ami a tulajdonképpeni szándékom, de mélyen elrejtettnek érzem magamat Benned, Istenem. Noha olykor szeretnék szavakba foglalni kis bölcsességeket és vibráló kis történeteket, de újból és újból ugyanarra az egyetlen szóra jutok vissza: Isten. Ez mindent tartalmaz, és akkor már nem szükséges elmondanom minden mást. És egész alkotóerőm átalakul a Veled folytatott belső párbeszéddé; a szívem hullámverése tágasabbá, s egyúttal lendületesebbé és nyugodtabbá vált ebben a párbeszédben, és nekem úgy tűnik, mintha egyre nagyobb lenne a belső gazdagságom. (216)